

Pregledni rad

UDK 811.161.2:[792.028:159.9

Катерина ГЛУХОВЦЕВА (Старобільськ)

ДЗ „Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка“

hlukhovtseva@gmail.com

Ірина ГЛУХОВЦЕВА (Сєвєродонецьк)

Східноукраїнський національний університет

імені Володимира Даля

irynayaroslavna@gmail.com

ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЯ У ФРАЗЕМАХ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ, ДРАМИ)

Мета розвідки полягає в тому, щоб диференціювати засоби зображення психологічних особливостей дійових осіб у художніх текстах у процесі мовленнєвої діяльності чи охарактеризувати їхню здатність до продукування текстів, репрезентованих соматичним культурним кодом.

Методи дослідження. Вивчення психологічних особливостей мовлення у фраземах художнього дискурсу здійснено за допомогою *теоретичних* та *психолінгвістичних емпіричних методів*.

Результати. У статті описано фраземіку, використану авторами художніх творів для відтворення психологічних особливостей дійових осіб у процесі мовленнєвої діяльності, репрезентовано стійкі сполучення слів із стрижневими словами *язик* і *зуби*, що в одних творах знаходиться на периферії соматичного культурного коду художнього дискурсу, в інших – входять до його центру.

Висновки. Фраземи з домінантою *язик* репрезентують психологічний стан людини, за якого вона не може з певних причин говорити, втрачає таку здатність. З іншого боку, мовець може утримуватися від розмов через властивість свого характеру бути запальним, занадто емоційним, у зв'язку з обачністю, бажанням не розголошувати таємниці. У фраземіці художнього твору зазвичай відтворено цілий спектр різних психологічних станів людини, починаючи від стану, коли

мовець під впливом алкоголю стає балакучим, не може стримувати себе у розмові через певні причини, і закінчуючи станом, коли учасник спілкування веде несерйозні, беззмістовні розмови, говорить щось незрозуміле, недоречне.

Домінанту *зуби* мають фразеологізми, об'єднані загальним значенням невиразної розмови. Компонент *зуби* наявний у висловах із значенням 'пліткувати', 'поширювати неприємні чутки', 'замовкнути'.

Ключові слова: фразеологічна одиниця (ФО), соматичний культурний код, енциклопедійно-пізнавальне середовище, фраземікон художнього тексту

Вступ. Фраземікон художнього тексту нерідко розглядають як „набір засобів виразності“ (Єщенко, 2009: 253), посилення образності й експресивності висловлювання (Устенко, 2009). Разом з тим „фразеологічна одиниця (ФО) – це один із способів характеристики дійових осіб, історичної доби, мовленнєвої ситуації“ тощо (Їжакевич, 1965: 49). Наразі доведено, що фразеологія художнього тексту – це культурний феномен, „який генерує нові смисли“ (Лотман, 1996), нерідко „є текстотворчим чинником, виразником ментальності народу“ (Швець, 1995). Помічено, що фразеологізм у художньому дискурсі може змінювати формальну структуру, набувати нових значень у зв'язку з використанням варіантів чи трансформ загальноновживаних одиниць (Bierwish, 1969; Bittnerová, 1997; Mieder, 2000; Walter, 2002), він репрезентує спосіб „розміщення“ знань людини й розуміння того, як працює її розум (Кубрякова, 1999).

Тому фраземікон художнього твору розглядаємо як енциклопедійно-пізнавальне середовище, у якому міститься значуща для автора і читача інформація, яка відображає її зв'язки з позамовною дійсністю, культурою, історією, мовними й етнічними традиціями народу, відображає психологію дійових осіб. У когнітивній лінгвістиці при визначенні значення фразеологізму немає чіткої лінії розмежування між мовною та енциклопедійною інформацією, щоб можна було впевнено сказати, що належить когнітивістиці, а що – граматиці (Langacker, 1988).

У той же час утвердилася думка, що діалектні словники, словники ареальних фразеологізмів мають не лише презентувати лексику чи фразеологію з дефініціями, але також відтворювати її зв'язки з іншими одиницями, „особливо у сфері матеріальної та духовної культури. У кінцевому результаті це має бути поєднання словника локальної говірки й культури, а заради збереження його лінгвістичного характеру – наближення до етнологічного опрацювання“ (Kaś, 2009: 12; Серебряк, 2014). Таким є, зокрема, кашубський словник Б. Сихти (Sychta, 1967), що становить

своєрідну „енциклопедію народної культури“, яка порушує усталену лексикографічну традицію з огляду на найтісніші зв'язки діалектології з етнографією, та є „путівником не лише за мовою, але й за народною культурою кашубів“ (Sychta, 1967, т. 1: 20–21). У словниковій статті наведено багатий мовний матеріал, розкрито стереотипні уявлення про явища, поняття, які лягли в основу виникнення висловів. В українській фразеографії прикладом такого словника є „Знаки української етнокультури“ В. В. Жайворонка (Жайворонок, 2006), у польській – „Лексикон польской и украинской фразеологии“, у якому зіставлено „польський та український матеріал, підібрано еквіваленти фразеологічних одиниць в обох мовах, що дозволило виявити в лексиконі фразеологічні культурами, визначити одиниці, які не мають відповідностей, а також врахувати еволюцію фразеологізмів в сучасній мові“ (Тимошук і Сосновски, 2017: 269), німецько-російський словник В. Вальтера і В. Мокієнка (Walter, Mokienko, 2009). Отже, проводячи паралель, вважаємо, що фраземікон художнього тексту (він може мати форму словника) – це особливий різновид експлікації національної культури (з її традиціями й змінами суспільства та його мовної спільноти), переданий через призму індивідуально-авторського бачення.

Передусім фраземікон художнього твору репрезентує **енциклопедійно-пізнавальну інформацію**, яка відображає зв'язки художнього тексту з навколишнім світом, культурою, історією, мовними й етнічними традиціями українського народу і може мати **хронологічний (часовий), просторовий і прагматичний виміри**.

Фразеологізми художнього тексту несуть також **науково-лінгвістичну інформацію**, куди зараховуємо відомості про значення фразеологізму та його відтінки, стилістичне маркування стійкого сполучення слів, введення його в фразеосемантичне поле; ілюстрацію граматичних характеристик фразеологічної одиниці; надання граматичного коментаря тощо. Цей блок відомостей теж може проглядатися з **погляду вияву його у часі, просторі та комунікації**.

І, нарешті, фразеологія художнього твору акумулює в собі **дидактичну інформацію**, що актуалізує способи поведінки особистості в суспільстві, відображає світобачення народу та оцінку окремих явищ соціумом певного періоду, спрямовує мовну спільноту на пошанування певних цінностей тощо. Ця інформація важлива з огляду на вже названі три зрізи: **часовий, просторовий та прагматичний**.

У виділеному інформаційному середовищі окремі блоки свідчень можна розглядати лише умовно, адже в художньому дискурсі все переплетено і пов'язано спільністю мети й завдань висловлювання.

Мету цієї статті вбачаємо в тому, щоб диференціювати засоби зображення психологічних особливостей дійових осіб у художніх текстах у процесі мовленнєвої діяльності чи охарактеризувати їхню здатність до продукування текстів, репрезентовані соматичним культурним кодом, тобто стійкими сполученнями слів із стрижневими словами-соматизмами. Відомо, що „Соматичним культурним кодом вважають сукупність зумовлених культурою стереотипних уявлень про властивості, характеристики, дії, просторові та часові „виміри“ тіла загалом або його частин, що є джерелом осмислення людиною світу“ (БФСРЯ: 145).

Методи і прийоми дослідження. Теоретико-методологічною базою дослідження є положення сучасних дослідників про те, що складники фразеологізму так чи інакше впливають на значення всього вислову загалом, певною мірою визначають його семантику. Важливою є „опора на речовинний, тілесний досвід спілкування людини зі світом, спроба встановити значимість і конкретний характер найпростішої категоризації того, з ким і чим вступає у контакт людина під час сприйняття нею світу, і як відбувається структурування її сприйняття у найпростіших різновидах її діяльності“ (Венжинович, 2018: 37). Соматизми, за твердженням Д. Б. Гудкова, мають додаткові, важливі для культури народу значення, що пов'язані так чи інакше з природними властивостями названих предметів (БФСРЯ: 213). Не випадково, слова *язик*, *зуби*, які ми відносимо до органів мовлення (СУМ, XI: 627), нерідко входять до складу фразеологічних одиниць, що характеризують особу, котра говорить, чи образно номінують мовленнєві дії учасника комунікації.

При роботі над темою виокремлено фраземи з домінантами *язик*, *зуби*, уживані в українському художньому дискурсі класичної та сучасної літератури, з допомогою процедур описового методу систематизовано значення використаних письменниками фразем та зафіксовано психологічні особливості мовців і їхні мовленнєві дії, актуальні для автора твору й читача при сприйнятті текстів.

Результати та обговорення. Аналіз сукупності фразем одного письменника переконує нас у тому, що центральне місце у фраземіконі художнього тексту займають стійкі сполучення слів соматичного культурного коду, що пояснюємо значним відсотком таких одиниць в усному мовленні носіїв мови. „В українській мові стійких виразів із соматизмами нараховують... від п'ятисот до восьми з половиною тисяч“ (Скоробагатько, 2006: 95). До того ж „назви частин тіла, тобто соматична лексика, – одна з тих лексико-семантичних груп багатьох мов, що володіє стійким, складеним упродовж багатьох тисячоліть і в той же час продуктивним полісемантизмом. Багатозначність подібного роду лексем нерозривно пов'язана з

людським чинником і містить у собі логіко-семантичні категорії антропоцентричної спрямованості“ (Мугу, 2003). „Концепти-соматизми мають різний ступінь фразеотворчої продуктивності. Це пояснюють тим, що частини тіла можуть бути протиставлені за різними ознаками і що тіло людини – несиметричне не лише з погляду анатомії та фізіології, але й мови та культури (Г. Крейдлін). Чим вагоміша частина тіла у свідомості діалектоносіїв, тим частіше й легше відбувається процес фразеологізації цього соматизму, адже в наївній картині світу спосіб сприйняття навколишнього середовища має пріоритетні позиції перед дійсним станом речей“ (Скоробагатько, 2009: 5). Не випадково найбільш фразеологічно навантаженими у творі Панаса Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні?“ є лексеми *голова* (13 ФО), *очі* (10), *зуби* (9), *душа* (8), *нога* (6), *серце* (4), *палець* (3); у романі М. Дочинця „Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії“ – *око (очі)* (40), *рука* (21), *душа*, *голова*, *серце* (8), *нога* (7), *кров* (4), *язик* (4), *зуб*, *ніс*, *шкура* (3); у романі Пантелеймона Куліша „Чорна рада“ – *серце* (18), *вухо*, *голова* (11), *душа* (8), *нутро*, *око*, *пелька*, *погляд*, *пучка*, *рука* (7), *нога* (4), *голос*, *гортань*, *груди*, *губа*, *зуб*, (3), *коліно*, *крик*, *кров*, *кутній*, *мозок*, *морда*, *ніс*, *сльоза*, *чуб*, *чуприна*, *шия*, *язик* (2).

Кількісні показники фраземіки роману „Орлова балка“ Миколи Руденка засвідчують, що центральну позицію у цьому творі займають стійкі сполучення слів соматичного коду, у яких реалізовано символічне значення назв частин тіла людини та суміжних найменувань. Зокрема, з 537 фразеологічних одиниць 149 мають у своєму складі слова-соматизми, що становить 27,7%. Зокрема, лексема *голова* стала семантичним центром 14 фразеологізмів, *очі* (35), *душа* (28), *руки* (19), *серце* (11), *зуби*, *кров* (6), *ноги*, *обличчя*, *язик* (4), *вуха*, *пальці*, *розум*, *шкіра* (3), *ніс*, *ребро*, *шия* (2), *лице*, *щоки* (1).

Отже, найбільш навантаженими у тканині художнього твору є зазвичай стійкі сполучення слів із соматизмами *голова*, *душа*, *нога*, *око (очі)*, *рука*, *серце*. Фразеологізми з образними конкретизаторами *язик*, *зуби* в одних творах нібито знаходяться на периферії соматичного культурного коду художнього дискурсу, в інших – входять до його центру. Проте вони, однак, є потужним засобом створення конотованих висловлювань, якими характеризують мовленнєві навички та мовну компетенцію дійових осіб, підкреслюють особливості їхнього характеру, манери говоріння тощо.

Наявний матеріал дозволяє стверджувати, що позитивну конотацію, без іронічного відтінку, здатні створювати ті вислови, що схвально характеризують особу за вмінням говорити. Скажімо, О. Кобилянська

при описі циганки, що вміє добре говорити, використала фразеологізм **язик на місці** (В неділю: 316), який ужито поряд з висловом **словом по-дразнити** ‘сказати щось неприємне, недобре’. У романі Пантелеймона Куліша „Чорна рада“ уміння говорити порівняно з навичками орудувати шаблею. І те, й інше важливе для козака (ЧР: 51).

Значення ‘багато говорити’ Панас Мирний передає фразеологізмом **вибивати на язиці** (Х: 210). Для значення ‘говорити все, нічого не приховуючи’ Б. Лепкий уживає стійке сполучення слів **що на серці, те й на язиці** (Мо: 167). Для зображення ситуації, за якої можна наговорити зайвого, Т. Шевченко уживає вислів **спливти з язика** (НС: 21).

При характеристиці жінки, яка говорить багато зайвого, І. Франко використав стійке сполучення слів **язик – десять перекупок** (ПС: 291).

Важливою характеристикою для комунікантів, задіяних у художньому дискурсі, є така риса характеру, як уміння говорити приємні чи неприємні речі. Скажімо, Іван Франко у творі „Перехресні стежки“ вдало використовує цей спосіб характеристики особи (**злий на язик** ‘який дошкульє, висловлюється, грубить, говорить неприємні, непристойні і т. ін. речі’ (ФС, І: 427; ПС: 291)). Панас Мирний при характеристиці особи за цією ознакою вдається до порівняння: **У Максима язик, як гостра бритва...** (Х: 109) чи стійкого сполучення слів **робота язика**. М. Дочинець говорить про **злобу, що обертає язиками** (К: 12).

Фразеологізм **розпустити язика** відомий зі значенням ‘не стримуватися у розмові, багато говорити’ (КС: 129), проте І. С. Нечуй-Левицький послуговується і цим висловом, і модифікованим - **розпустити мед язиком** ‘багато говорити улесливих слів’ (КС: 141).

При характеристиці мовленнєвої діяльності дійових осіб актуальним є стан людини, який відповідає загальному значенню ‘мовчати’, вербалізований фраземами: **як заціпило язик** ‘хто-небудь утратив здатність говорити’ (ФС, І: 321; Х: 20, 21); **прикусити язика** ‘утриматися від запальних, гарячкових висловлювань, пересудів і т. ін.; замовкнути’ (ФС, ІІ: 695; К: 44, 152; М: 216; Х: 275; СД: 31); **тримати (держати) язик за зубами** ‘бути обачним, стриманим у розмовах, висловлюваннях; не розголошувати чого-небудь; мовчати’ (ФС, І: 230; 3: 10; По: 266); **язик став рубя** ‘хто-небудь утрачає здатність говорити, вимовляти слова’ (ФС, ІІ: 977; Х: 251). Аналіз компонентних складників значень фразеологізмів засвідчує, що з допомогою стійких сполучень слів автори художніх творів репрезентують психологічний стан людини, за якого вона не може з певних причин говорити, втрачає таку здатність. З іншого боку, мовець може утримуватися від розмов через властивість свого характеру бути запальним, занадто емоційним, у зв’язку з обачністю, бажанням не розголошувати таємниці.

Загальне значення ‘багато говорити’ у художньому дискурсі зазвичай передають такими фраземами: **язик розв’язується** ‘хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим’ (ФС, II: 977; X: 174, 254; Мо: 366; З: 18); **розпускати язика** ‘не стримуватися у розмові, говорити багато зайвого’ (ФС, II: 757; X: 316); **молоти язиком** ‘говорити про щось, висловлюватися; вести несерйозні, беззмістовні розмови, займатися пустими балачками; базікати’; ‘говорити швидко, безупинно’ (ФС, II: 504; X: 330); **ляпати язиком** ‘говорити що-небудь незрозуміле, недоречне; базікати’ (ФС, I: 457; ТзВ, Ява: 363). Загалом перераховані фраземи здатні відтворювати цілий спектр різних психологічних станів людини, починаючи від стану, коли мовець під впливом алкоголю стає балакучим, не може стримувати себе у розмові через певні причини, і закінчуючи станом, коли учасник спілкування веде несерйозні, беззмістовні розмови, багато говорить чогось незрозумілого, недоречного.

Зв’язок із людським чинником Н. У. Ворокова розглядає як „феномен взаємовпливу мови і асоціативно-образного мислення народу, мови і культури, що вбирає в себе риси національного характеру, спосіб життя, суспільний устрій народу, а також його ідеологію і світосприйняття“ (Ворокова, 2003: 82). Для української етнокультури важливою є характеристика мовця, що репрезентує таке загальне значення ‘змушувати говорити’: **тягнути за язик** ‘спонукати, змушувати кого-небудь сказати щось, висловитися з якогось приводу’ (ФС, II: 906; К: 30)).

Глузливу мову образно характеризують як **гострий язик (язичок)** ‘влучна, дотепна, дошкульна, глузлива мова’ (ФС, II: 975; X: 312; По: 28).

У творах класичної літератури наявні недобрі побажання, пов’язані з говорінням. Це передусім **тіпун тобі на язик** ‘уживають для вираження недоброго побажання кому-небудь з приводу недоречних висловлювань’ (ФС, II: 885); **сіль тобі на язик, печина в зуби (в очі)** ‘уживають для прокляття і вираження побажання невдачі, лиха, всього недоброго’ (ФС, II: 809; ЧР: 80); **хай язик відсохне (усохне)** ‘уживають для вираження великого незадоволення чийми-небудь словами, розмовами’ (ФС, II: 976; ЧР: 73). У окремих творах новітньої літератури прокляття також наявні: **А най мій язик чиряки обсиплять, яке дурне сказала!** (СД: 5); – **Язик би ваш чиряками обкинуло, Штефко, яке пусте пророкує!** Чого б то дитина мала бути німа, коли тато з мамою говорячі?! (СД: 72).

Психологічний стан мовця, здатного до поширення пліток, у художньому дискурсі маніфестований з допомогою фраземи: **плескати язиком** ‘поширювати плітки, вигадувати що-небудь таке, чого немає і не було’ (ФС, II: 645; УЧД: 53). Значення ‘говорити неприємні, образливі слова’ репрезентовано фразеологізмом **паскудити язики** (КС: 148);

языками чортзна-що верзти ‘казати безглузді, неправдиві речі’ (див.: **верзти дурниці** (СУМ, I: 329; КС: 151). Значення ‘бути об’єктом пліток’ передано фразеомою **на языках** (К: 143).

Говоріння нібито всупереч волі мовця ословеснено ФО: **зірватися з языка** ‘раптово з’являтися, звучати ніби мимоволі (про думки, пропозиції і т. ін.)’ (ФС, I: 345; X: 144; ОБ: 139); **смикнуло за язык** ‘комусь дуже хочеться щось сказати’ (ФС, II: 834; ОБ: 139, 267, 221).

Антропоцентрична спрямованість мовлення полягає в здатності соматичних лексем отримувати вторинні значення, що позначають найрізноманітніші класи предметів (наприклад, **голова** – ‘розум’, **язык** – ‘говоріння’, **зуби** – ‘перепони під час говоріння’). Ці значення об’єднує один з одним спільний асоційований компонент – функція частини тіла людини. Подібність ментально-когнітивних особливостей людського мислення і пов’язаного з цим пізнання навколишньої дійсності передбачає, природно, структурно-семантичну схожість розглянутих соматизмів.

Домінанту **зуби** мають фразеологізми, об’єднані загальним значенням ‘невyraдно говорити’: **цідити крізь зуби** ‘говорити невyraдно, ледве розтуляючи рот’ (ФС, II: 940; X: 74, 187, 194, 308; К: 287]. М. Руденко оперує двома висловами – **цідити крізь зуби** і **казати крізь зуби**, указуючи на те, що дійова особа сердиться, не витримує чогось [ФС: 83; ОБ: 235].

Компонент **зуби** наявний у висловах із загальним значенням ‘пліткувати’: **перетирати на зубах** ‘розпускати плітки, лихословити про кого-небудь’ (ФС, II: 612; X: 21); ‘поширювати неприємні чутки’: **го-стрити зуби** ‘прагнути заподіяти кому-небудь прикрість, шкоду, зробити неприємність’ (ФС, I: 193; X: 64); ‘замовкнути’: **як заціпило зуби** ‘хто-небудь утратив здатність говорити’ (ФС, I: 321; X: 42).

Низка фразем із домінантою **зуби** пов’язані зі значенням ‘говорити, заговорювати’: **заговорювати (замовляти) зуби** ‘відвертати увагу кого-небудь від чогось, переводити розмову на щось інше’; ‘вводити в оману, дурити когось’ (ФС, I: 313; К: 34; ОБ: 111; М: 112).

Зрідка стрижневими словами у фразеологізмах, що пов’язані із психологічним станом мовця, виступають слова **вуста, губи**: **Солодким устам солодкого вина**, – приговорював до Мотрі (Мо: 347); **Я це міг зачути тільки випадково з других, третіх, а може, й десятих уст і то від жінок** (Мо: 361).

Розмовно-побутове мовлення мешканців крайнього сходу України позначене фразеологічними висловами з домінантою **язык**, у яких актуалізовані ті ж значення, що й у літературній мові, але дещо конкретизовані, хоч їхнє лексичне наповнення має свої особливості. Для називання злої людини тут уживають фразему **змійний язык** (у кого), **на язиці пе-**

рець росте ‘хто-небудь злий, жовчний’. Для позначення балакучої людини використовують вислови *слабкий на язык, язык високо підвішений, язык на роliках* (у кого), *як за язык підвішений* ‘хто-небудь язикатий, балакучий’; *язиком плести – не мішки ворочати* ‘надто балакучий’. Людину, що не вміє тримати таємниці, характеризують так: *язык до землі* (в кого); *язык уперед біжить* (у кого) ‘хто-небудь не може тримати таємниці’; *на язиці скраю* (в кого) ‘хто-небудь не втаїть, усе розповідь’; *язык на прив’язі не держиться* (в кого) ‘хто-небудь не може втриматись, щоб не розповісти про щось, видати секрети’. Про особу, яка пліткує, кажуть: *язык до колін* (у кого) ‘хто-небудь багато розмовляє; пліткує’ (ФСССГД).

Психологічні риси мовця і співрозмовника відображено також у висловах: *впіймати за язык* ‘виявити брехню’; *язык поза вухами теліпається* (у кого) ‘хто-небудь бреше’; *зачепитись язиком (зчепитися язиками)* ‘дуже довго говорити телефоном’; *мотати язиком* ‘говорити нісенітницю, непотрібне’; *підрізати язык* (кому) ‘змусити замовкнути кого’; *простягати языка (язык)* ‘говорити зайве’; *розігрівати языка (язык)* ‘судачити, займатися пустопорожніми розмовами’; *схватити за язык* (кого) ‘спіймати на брехні кого-небудь’; *чичикати язиком* ‘швидко говорити, торохтіти’; *язык аж на дорозі лежить* (у кого) ‘хто-небудь багато говорить, розмовляє’; *язык в горло затягло* (у кого, кому) ‘хто-небудь довго мовчить’; *язык з ногами сплітається* (у кого) ‘хто-небудь швидко говорить’; *язык кудись потягло* (у кого) ‘хто-небудь мовчить’; *языка жувати* ‘не знати, що говорити’; *язиком по воді* ‘марно, безрезультатно; обіцяти нездійсненне’; *[як] языка продати* ‘мовчати’ (ФСССГД).

З домінантою *зуб* побутують такі вислови: *від зубів відлітає (відскакує)* у кого ‘хто-небудь дуже добре розповідає, переказує, декламує; знає’; *зуб горить* (на кого) ‘хочеться відверто висловити все про кого-небудь’; *зуб дати* ‘покаятися; пообіцяти, запевнити’ (ФСССГД).

Висновки. Отже, центральне місце у фраземіці художнього твору займають стійкі сполучення слів соматичного культурного коду. Найчастіше психологію комунікантів, мовні особливості дійових осіб відтворюють фраземи з домінантами *язык* і *зуби*, що в одних творах знаходиться на периферії соматичного культурного коду художнього дискурсу, в інших – входять до його центру. Проте вони є засобом створення конотованих виловлювань, які нерідко вживають для характеристики мовленнєвих навичок та мовної компетенції, особливостей характеру дійової особи, манери говоріння тощо. Вони стають базою для висловів, що схвально характеризують особу за вмінням говорити, указують на комунікабельність чи невміння говорити, виявляють звички до тривалих розмов чи навпаки (мовчакуватість). Важливою рисою комунікантів, задіяних у художньому дискурсі, є уміння

говорити приємні чи неприємні речі. При характеристиці особи за цією ознакою автори підкреслюють, що мовець говорить влучно, дотепно чи дошкульно. Фраземи з домінантою *язик* репрезентують психологічний стан людини, за якого вона не може з певних причин говорити, втрачає таку здатність. З іншого боку, мовець може утримуватися від розмов через властивість свого характеру бути запальним, занадто емоційним, у зв'язку з обачністю, бажанням не розголошувати таємниці. У фраземіці художнього твору зазвичай відтворено цілий спектр різних психологічних станів людини, починаючи від стану, коли мовець під впливом алкоголю стає балакучим, не може стримувати себе у розмові через певні причини, і закінчуючи станом, коли учасник спілкування веде несерйозні, безмістовні розмови, говорить щось незрозуміле, недоречне.

Домінанту *зуби* мають фразеологізми, об'єднані загальним значенням невиразної розмови. Компонент *зуби* наявний у висловах із загальним значенням 'пліткувати', 'поширювати неприємні чутки', 'замовкнути'.

Література

- Венжинович, Н. Ф. (2018). *Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології* : монографія. Ужгород: ФОП САбов А. М.
- Ворокова, Н. У. (2003). *Етнокультурная специфика идиоматики (на материале русского и кабардино-черкесского языков)*. (Дисс. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук). Нальчик.
- Єщенко, Т. А. (2009). *Лінгвістичний аналіз тексту*. Київ: Видавничий центр „Академія“.
- Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури* : словник-довідник. Київ: Довіра.
- Їжакевич, Г. П. (1965). Засоби мовної типізації та сценічної виразності в творах української радянської драматургії післявоєнного періоду. *Граматичні та стилістичні студії з української і російської мов*, Київ, 33–50.
- Кубрякова, Е. С. (1997). Семантика в когнитивной лингвистике. *Известия РАН* : Серия литературы и языка. Москва. Т. 56. №3. 22–31.
- Лотман, Ю. М. (1996). *О поэтах и поэзии*. СПб : Искусство.
- Мугу, Р. Ю. (2003). *Полисемантизм соматической лексики (на материале русского и немецкого языков)*. (Автореф. дис. канд. филол. наук). Майкоп.
- Серебряк, М. В. (2014). *Українська діалектна фразеографія*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Луганськ.

- Тимошук, Р. & Сосновски, В. (2017). About the Work on „The Dictionary of Active Polish and Ukrainian Phraseology“ (О работе над „Лексиконом польской и украинской фразеологии“). *Svět obrazech a ve frazeologii World in Pictures and in Phraseology*. Univerzita Karlova. 269–276.
- Скоробагатько, Н. О. (2006). Проблемні питання дослідження соматичної фразеології. *Лінгвістика*. Луганськ. Альма-матер. № 2(8). 94–102.
- Скоробагатько, Н. О. (2009). *Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східностепових говірках*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Луганськ.
- Устенко, Н. (2009). Фразеологічні одиниці у структурі драматичних творів В. Винниченка (на матеріалі п'єси „Між двох сил“). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*, 81(1), 152–155.
- Швець, Н. В. (1995). Фразеологізм як один із засобів розвитку сюжету в драмі І. Карпенка-Карого „Бурлака“. *І. Карпенко-Карий: 150-річчя від дня народження*, 95–96.
- Bierwish, M. (1969). Remarks on Definition in Natural Language IV, V. *Studies in Syntax and Semantics*. Dortrecht. № 10. 55–79.
- Bittnerová, D. & Schindler, F. (1997). *Česká příslovi. Soudobý stav konce 20 století*. Praha.
- Kaś, J. (2009). Słownik regionalny wśród słowników gwarowych. *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna : materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej*. Kraków. 11–19.
- Langacker, R. W. (1988). View of Linguistic Semantics. *Topiec in Cognitive Linguistics*. Amcterdam. Benjamins. 49–90.
- Mieder, W. (2000). Sprichwörter sind die Überbleibsel verschollener? Aphoristiker. Zu den sprichwörtlichen Aphorismen von Ulrich Erckenbrecht. *Слово во времени и пространстве. К 60-летию профессора В. М. Мокиенка*. СПб. Фолио-Пресс. 468–489.
- Sychta, B. (1967). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*: A-G. Couverture. Bernard Sychta. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Walter, H. & Mokienko, V. (2002). *Wörterbuch russischer Anti-Sprichwörter. Lehrmaterial für Studenten der Slawistik*. Greifswald.
- Walter, H. & Mokienko, V. (2009). *Deutsch-russisches Woterbuch biblischer Phraseologismen. Mit historisch-etymologischen Kommentaren*. Greifswald.

Джерела дослідження

БФСРЯ – Телия, Н.В. (Ред.) (2006). *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА.

В неділю – Кобилянська, О. Ю. (1983). *Твори: в 2-х т. Т. 2*. Київ: Дніпро. („В неділю рано зілля копала“)

З – Кобилянська, О. Ю. (1983). *Твори: в 2-х т. Т. 2*. Київ: Дніпро. („Земля“)

К – Дочинець, М. (2012). *Криничар*. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево: Карпатська вежа.

КС – Нечуй-Левицький, І. С. (1979). *Микола Джеря; Кайдашева сім'я : повісті*. Донецьк: Донбас.

М – Жадан, С. (2014). *Месопотамія : збірка оповідань і віршів*. Харків: Книжковий клуб „Клуб Сімейного Дозвілля“.

Мо – Куліш Пантелеймон „Чорна рада“, & Лепкий Богдан „Мотря“ (2008). *Вибрані твори*. Київ: Шанс.

НС – Шевченко, Т. (1966). *Твори в 2-х томах. Т. 2. Назар Стодоля. Повісті*. Київ: Дніпро.

ОБ – Руденко, М.Д. (2002). *Орлова балка : Роман*. Київ: Молодь.

По – Мирний Панас (1969). *Зібрання творів у семи томах. Т. 3*. Київ: Наукова думка. („Повія“)

ПС – Франко, І. (2008). *Профілі й маски*. Харків: Фоліо. („Перехресні стежки“)

СД – Матіос, М. В. (2004). *Солодка Даруся*. Львів: Піраміда.

СУМ – Білодід, І.К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наукова думка.

ТзВ – Нестайко, В. (2013). *Тореадори з Васюківки. Трилогія про пригоди двох друзів*. Київ: „А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА“.

УЧД – Руденко, М. Д. (2007) *У череві дракона : Романи*. Київ: КП „Редакція журналу „Дніпро“.

ФС – Руденко, М. Д. (2007) *У череві дракона : Романи*. Київ: КП „Редакція журналу „Дніпро“. („Формула сонця“)

ФС І, II – Білоноженко, В. М. (Ред.) (1993). *Фразеологічний словник української мови*. Київ: Наукова думка.

ФСССГД – Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. Вид. 6-те, доповн. й переробл. Луганськ. Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка“, 2013. 552 с.

Х – Мирний Панас (1974). *Вибрані твори*. Київ: Дніпро. („**Хіба ревуть, воли як ясла повні?**“)

ЧР – Куліш Пантелеймон „Чорна рада“, & Лепкий Богдан „**Мотря**“ (2008). *Вибрані твори*. Київ: Шанс.

**Катерина ГЛУХОВЦЕВА &
Ірина ГЛУХОВЦЕВА**

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SPEECH IN PHRASES OF ARTISTIC DISCOURSE (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN ART PROSE, DRAMA)

The purpose of research is to differentiate the means of portraying the psychological characteristics of actors in artistic texts in the course of speech activity, or to characterize their ability to produce texts represented by a somatic cultural code.

Research methods. The study of psychological peculiarities of speech in phrases of artistic discourse was carried out using theoretical methods and psycholinguistic empirical methods.

Results. The article describes the phrasemics used by the authors of works of fiction to reproduce the psychological characteristics of the actors in the process of speech activity, presents stable combinations of words with pivotal words tongue and teeth, which in some works is on the periphery of somatic cultural code of artistic discourse and in others it is in the center.

Conclusions. Phrases with a dominant tongue represent the psychological state of a person, in which she cannot speak for some reason, and loses that capacity. On the other hand, a speaker may refrain from talking because of his or her character of being inflammatory, too emotional, due to prudence, the desire not to divulge secrets. In the phrasemics of a work of fiction, a whole spectrum of different psychological states of a person is usually reproduced, starting with the condition when the speaker becomes alcoholic under the influence of alcohol, unable to restrain himself in conversation for certain reasons, and ending with the condition when the participant in the conversation has frivolous, meaningless conversations, says something incomprehensible and inappropriate.

The dominant teeth are phraseologisms, combined by the total value of a fuzzy conversation. The component teeth is present in utterances with the general meaning of ‘braiding’, ‘spreading unpleasant rumors’, ‘silent’.

Keywords: *phraseological unit (FD), somatic cultural code, encyclopedic-cognitive environment, phrase-text of artistic text.*